

ΤΟ ΨΩΜΙ ΩΣ ΔΩΡΟ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

“Όπως είναι γνωστό, σέ πολλούς λαούς, αρχαίους και νεώτερους, τὸ ψωμὶ ἀποτελεῖ βασικὸ εἶδος διατροφῆς. Ἰδιαίτερα ἰσχύει ἡ διαπίστωση αὐτὴ γιὰ τὸν ἑλληνικὸ λαό, ποῦ εἶναι κατ’ ἐξοχὴν γεωργικὸς, στὴ γλῶσσα τοῦ ὁποῦοῦ ἡ λέξη ψωμὶ χρησιμοποιεῖται μεταφορικὰ ἀντὶ τῆς ἴδιας τῆς λέξεως τροφή¹.

Γιὰ τὴν παρασκευὴ καὶ χρησιμοποίησι τοῦ ψωμοῦ κατὰ τρόπο τελετουργικὸ ἢ ἄλλο στοὺς τρεῖς κύριους σταθμοὺς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, δηλ. τὴ γέννησι, τὸ γάμο καὶ τὴν τελευτή, ἔχομε κάμει ἄλλοῦ ἐκτενῆ λόγο². Ἐδῶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εἰδικὰ ὡς ἀξιοσημείωτη ἡ χρησιμοποίησι τοῦ ψωμοῦ ὡς δώρου στὶς κοινωνικὲς σχέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Στὰ περισσότερα γεωγραφικὰ διαμερίσματα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἀκόμη καὶ κατὰ τὰ νεώτερα χρόνια, κυριαρχεῖ ἡ μορφή τῆς πατριαρχικῆς οἰκογένειας. Ἡ κοινωνία, ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ οἰκογένειες τῆς μορφῆς καὶ τοῦ τύπου αὐτοῦ, ἀποδίδει μεγάλη σημασία στὶς μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς σχέσεις. Ἔτσι ἓνα δῶρο, ποῦ ἀνταλλάσσεται μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἴδιας οἰκογένειας ἢ ἄλλων οἰκογενειῶν, καὶ οὔτε βέβαια ἐπιστρέφεται, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τυχαῖο γεγονός. Ὁ βαθμὸς τῆς ἐκτιμῆσεως τῶν ἀποδεκτῶν φαίνεται μάλιστα, ὅπως συνηθίζεται, ἀπὸ τὴν μεγάλη σημασία, ποῦ ἀποδίδεται στὸ προσφερόμενο δῶρο.

1. Βλ. Ἰ(στορικὸ) Λ(εξικὸ), χφ. 958, σ. 44. Στὸ Νεοχώρι π.χ. τῆς Στερεῆς Ἑλλάδος ψωμὶ = κομμάτι ἢ μπουκιὰ κρέατος ἢ ἄρτου. Πρβλ. ἀπὸ τὴν Π.Δ. Ψάλμ. 41,10 καὶ Κυριακὴ προσευχή: «τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον».

2. Βλ. Ἀ γ γ. Ν. Δ ε υ τ ε ρ α ί ο υ, Γαμήλιοι ἄρτοι, Ἐπετ. Κέντρ. Ἐρεύν. Ἑλλ. Λαογρ. 20-21 (1967/68), ἐν Ἀθήναις 1969, σ. 151-170. Τ ο ὕ Ἰ δ ι ο ὕ, Ὁ ἄρτος κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν τελευτήν. Ἡ συμβολικὴ καὶ μαγικὴ χρῆσις τοῦ ὑπὸ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ. Ἀθήναι 1978, σ. 254.

Στους σημερινούς Έλληνες, καθώς θα δειχθῆ πιδ κάτω, τὸ ψωμὶ συμβαίνει νὰ εἶναι τὸ περισσότερο διαδεδομένο δῶρο στὶς ἐορταστικὲς καὶ ἄλλες ἐκδηλώσεις. Ἔτσι κάθε φορὰ πὺ θὰ ζυμῶση μὶα ἀγροτικὴ οἰκογένεια, θὰ δωρίση στοὺς συγγενεῖς της¹ ἕνα, ἔστω καὶ μικρὸ, μέρος ἀπὸ τὴν ποσότητα τοῦ ψωμοῦ της. Οἱ συγγενεῖς πάλι μὲ τὴν σειρά τους θὰ ἀνταποδώσουν κατὰ ὅμοιο τρόπο καὶ σὲ σχετικὴ ἀναλογία τὸ δῶρο αὐτό.

Σὲ μερικὰ μέρη² προσφέρεται σὰν δῶρο ἕνα ὀλόκληρο ψωμὶ ζεστὸ καὶ στοὺς γείτονες. Εἰδικώτερα στὸ Σεβντίκιοι τῆς Σμύρνης³ οἱ κάτοικοι κατὰ τὶς ἀπογευματινὲς ἐπισκέψεις τους προσέφεραν ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα δῶρα καὶ ἕνα ψωμὶ, πὺ εἶχε παρασκευασθῆ μὲ ξέχωρα ὑλικά, εἰδικὰ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Στὸν Πόντο⁴ προσφέρεται τὸ ψωμὶ κατὰ τὶς ἐπισκέψεις σὲ σπίτια πὺ πενθοῦν, γιὰτὶ ὅσα ἔχουν πένθος «δὲν ἔφτιαχναν κολουρία».

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μεγάλων ἐορτῶν, ὅπως τὰ Χριστούγεννα, ἡ Πρωτοχρονιὰ καὶ τὸ Πάσχα, ὁ ἀρραβωνιαστικὸς θὰ δώση δείγματα τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐκτιμῆσεὸς του πρὸς τὴ μελλοντικὴ σύζυγό του στέλνοντάς της σὰν δῶρο καὶ ἕνα ψωμὶ. Ἀπὸ τὸ χωριὸ Τοπόλια τῆς ἐπαρχίας Κισάμου τῆς Κρήτης ἔχομε συγκεκριμένα τὴν πληροφορία, ὅτι ὁ ἀρραβωνιασμένος στέλνει στὸ σπίτι τῆς ἀρραβωνιαστικιάς του τὰ Χριστούγεννα πέντε ἕως ἕξι κολουρία καὶ τὸ Πάσχα μὶα μεγάλη κολουρα ψωμοῦ⁵. Στὸ Ξηρόμερο Ἀκαρνανίας ὁ ἀρραβωνιαστικὸς θὰ στείλη κατὰ τὸ Μεγ. Σάββατο «κολουρα μὲ κόκκινα αὐγά»⁶. Στὴν Ἡπειρο δωρίζει στὴ μνηστή του «τὴν

1. Βλ. Κ (έντρο) Λ (αογραφίας) χφ. 1381 Β', σ. 99 (συλλ. Μαρία Λιουδάκη, Βρουχάς, 1939).

2. Κ.Λ. χφ. 1161 Δ', σ. 127 (συλλ. Μαρία Λιουδάκη, Κεφάλι Ἰνναχωρίου, 1938).

3. Βλ. Νι κ. Κ α ρ α ῶ, Τὸ Σεβντίκιοι. Τὸ λεβέντικο χωριὸ τῆς Σμύρνης. Ἡ ἱστορία του ἡ ζωὴ του. Ἀθήνα 1964, σ. 140. Πρβλ. καὶ Ἰ δ ο μ. Π α π α γ ρ η γ ο ρ ά κ η, Ἀπὸ τὸ κρητικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα, περ. Κρητ. Ἔστ. 12 (1969), τεῦχ. 98, σ. 112, ὅπου «τὰ χαλάκια», εἶδος μικρῶν χωριάτικων παξιμαδιῶν ἀπὸ καθαρὸ χάσικο ἀλεύρι, πὺ προσφέρονται μέσα στὸ δίσκο τοῦ τραταρίσματος μαζὶ μὲ ἄλλα καρυκεύματα (ἀμύγδαλα, καρύδια, κάστανα, σταφίδες κ. ἄ.). «Γεμίστε τὸ πανιέρι ἀμύγδαλα, σταφίδες, χαλάκια καὶ ὅ,τι χρειάζεται νὰ κεράσετε τσι μουσαφίρηδες μὶα τσικουδιά».

4. Βλ. Γ ε ω ρ γ. Γ ρ η γ ο ρ ι ά δ η, Οἱ Πόντιοι τοῦ Κάρς, τὴ Χριστοῦ καὶ τὰ Καλεντόφωτα, περ. Ἀριστοτέλης, τεῦχ. 6 (1957), σ. 16 ὅπου πραγματοποιοῦν ἐπισκέψεις «αὶ μὲν γυναῖκες κομίζουσαι ἕνα πλαστὸ ψωμὶ, οἱ δὲ ἄνδρες μ' ἕνα μπουκάλι κρασί». Πρβλ. Ἡ λ ί α Τ σ ι τ σ έ λ η, Λαογραφικὰ Κεφαλληνίας, Δελτ. Ἰστορ. Ἐθν. Ἐταιρ. 6 (1961), σ. 70 καὶ Β α σ. Δ. Γ ι α ν ν ο π ο ὐ λ ο υ, Κορφιώτισσα ἡ Κούτσι, Κορφιώτισσα [Κορινθίας] 1975, σ. 59.

5. Βλ. Μ α ρ ί α ς Λ ι ο υ δ ά κ η, Ὁ γάμος στὴν Κρήτη τώρα καὶ παλιὰ, Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπ. 3 (1940), σ. 340.

6. Βλ. Κ.Λ. χφ. 2293, σ. 49 (συλλ. Γεράσι. Παπατρέχας, 1959).

Λαμπρή ή Πασχαλιά μιὰ λαμπάδα και μιὰ κουλούρα»¹. Στο χωριό "Άσος στην Πρέβεζα «στην άρραβωνιασμένη θα στείλη μιὰ λαμπάδα κεντημένη με διάφορα κεντήματα από κόκκινο χαρτί, ένα κουλούρι σχήματος κυκλικό με δύο κόκκινα αυγά...»². Την κουλούρα που θα στείλουν από το σπίτι του γαμπρού κατά την Λαμπρή στο σπίτι της νύφης στο χωριό Κατωμέρι Μεγανησίου Λευκάδας «την κεντάνε άπάνου με ψαλίδι, με τσατσάρα, λουλούδια, και τη στέριανε και μιὰ λαμπάδα άσπρη ή κεντητή δύο πήχες κορδέλα κόκκινη»³. Από την περιοχή της Έλασσόνας τὰ δώρα που στέλνει ο γαμπρός στη μνηστή του κατά την ίδια έορταστική περίοδο είναι «κουλούρια με αυγό στη μέση, αυγά κόκκινα σε μονό αριθμό, λαμπάδα... ή και φορέματα»⁴.

Στους πρόσφυγες από το Άδραμύττι της Λέσβου καθ' όλο το χρονικό διάστημα του άρραβώνα ο άρραβωνιαστικός, κάθε φορά που θα έπισκεφθῆ τη μνηστή του θα πάρη μαζί του και ένα ψωμί μέσα «στη ζεβιλιά τ'»⁵.

Η άποστολή όμως ψωμιού δέν γίνεται μόνο από τον άρραβωνιαστικό, αλλά και από την άρραβωνιαστική. Η τελευταία άλλοτε θα στείλη πρώτη και άλλοτε θα ανταποδώση το δώρο με ένα ψωμί. Συγκεκριμένα στο χωριό Πλαγιά της Λέσβου ή άρραβωνιαστικά στέλνει στον άρραβωνιαστικό κατά το Πάσχα και «μιὰ κουλούρα μ' αυγό»⁶. Στη Μήλο «τη Λαμπρή πάλ' έκανε ή νύφη κουλούρια και του πάαινε ένα κάνιστρο και κόκκινα αυγά»⁷. Σε χωριά της Λευκάδας κατά τις έορτές των Χριστουγέννων στέλνει ή άρραβωνιαστική «Χριστόψωμο»⁸, ενώ στη Λέσβο στέλνει κατά την Πρωτοχρονιά «μιὰ βασιλόπιττα» ανταποδίδοντας το ψωμί που της έστειλε ο άρραβωνιαστικός της⁹. Από τη Σαλαμίνα γνωρίζουμε ότι «άντιδώρα δ' έστελλεν ή νύμφη εις τον γαμπρόν ή μεταξωτό ή τσουρέκια... προς τοίς άνωτέρω άπαραίτητος ήτο ή κουλούρα του Πάσχα με έπτά ή έννέα ή ένδεκα ή περισσότερα άβγά, τὰ όποια πάντοτε έπρεπε νά ήσαν μονά»¹⁰. Στο Μελένικο της Μακεδονίας ή

1. Βλ. Σ ω κ ρ. Δ. Γ ε ω ρ γ ο ύ λ α, Λαϊκές ζωγραφίες άπ' την Ήπειρο (άνάτ. Ήπειρ. Έστ. τόμ. ΣΤ'), Ίωάννινα 1967, σ. 31.

2. Κ.Α. χφ. 2739, σ. 92 (συλλ. Γεώργ. Κολιός, 1963).

3. Κ.Α. χφ. 2276, σ. 109 (συλλ. Δημ. Λουκάτος, 1958).

4. Κ.Α. χφ. 1979, σ. 20 (συλλ. Γ. Φάκας, Βερδικούσα [1952]).

5. Κ.Α. χφ. 1446 Γ', σ. 115 (συλλ. Δημ. Λουκάτος, 1940).

6. Κ.Α. χφ. 2246, σ. 3 (συλλ. Έμμ. Σαρέλλης, 1957).

7. Κ.Α. χφ. 2339, σ. 119-120 (συλλ. Κωνστ. Βήχος, 1960).

8. Κ.Α. χφ. 2010, σ. 5 (συλλ. Δημ. Άρβανίτης, Σύβρος, 1954).

9. Κ.Α. χφ. 2246, έπ. π., σ. 3.

10. Π. Α. Φ ο υ ρ ί κ η ς, Γάμος και γαμήλια σύμβολα έν Σαλαμίνη, Λαογρ. 9 (1928), σ. 525.

νέα που δέχεται από τον άρραβωνιαστικό σαν δῶρο τον ἄρτον τῆς Μεγ. Πέμπτης θὰ ἀνταποδώσει καὶ αὐτὴ τὰ ἴδια¹.

Ὁ ὑποψήφιος γαμπρὸς δὲν προσφέρει ψωμί μόνο στὴ μνηστὴ του, ἀλλὰ καὶ στοὺς γονεῖς τῆς. Στὴν περιοχὴ π.χ. τῆς Ἀκαρνανίας ὁ νέος «στὴν πεθερὰ του φέρνει πλάτη ψητὴ, μιὰ τσίτσα κρασί, κουλούρι καὶ γλυκίσματα»². Καὶ ἡ νέα, στὴ Σινώπη τοῦ Πόντου, κατὰ τὴν παραμονὴ τῆς ἀρχιχρονιάς ἐτοίμαζε ἓνα «τσουρέκι» καὶ τὸ ἔστελνε στὴν πεθερὰ τῆς³. Στὴν Κῶ οἱ νύφες τῶν ζευγᾶδων θὰ πᾶνε στὴν πεθερὰ τους «λαμπρόπιττες καὶ κουλούργια, αὐκοῦλλες καὶ ψιλοκούλλουρα» καὶ αὐτὲς θὰ ἀνταποδώσουν τὰ δικά τους⁴.

Ψωμιὰ ὡς δῶρα προσφέρουν καὶ οἱ γονεῖς τοῦ νέου κατὰ τὸν ἀρραβώνα. Εἰδικὰ στὸν Πόντο προσφέρουν «σουμαδοψώμ»⁵, στὰ δὲ Κουβούκλια τῆς Προύσσης ἡ πεθερὰ μία ἐβδομάδα προτοῦ νὰ γίνῃ ὁ γάμος προσφέρει στὴ νύφη τῆς «πλακούντα ὑπερμεγέθη, σὸν τσουρεγί»⁶.

Εὐρύτατη παρουσιάζεται ἡ χρῆση τοῦ ψωμιοῦ στὸ γάμο ἀντὶ προσκλητηρίου. Σ' ὅλη δηλ. σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ παλαιότερα χρόνια καὶ σὲ μερικὰ χωριά ἀκόμα καὶ σήμερα προσκαλοῦνται στὸ γάμο οἱ χωρικοὶ μὲ ψωμί. Συγκεκριμένα σὲ χωριά τῆς Δυτ. Μακεδονίας ἓνα ἀρσενικὸ παιδί περιέρχεται τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ καὶ προσκαλεῖ τοὺς κατοίκους στὸ γάμο μὲ «κουλοῦρες καὶ μὲ μπογάτσες»⁷. Τὸ παιδί αὐτὸ δωρίζει σὲ κάθε σπίτι ἀπὸ ἓνα κουλούρι. Στὴ Λεμεσό Κύπρου⁸ προσκαλοῦσαν «διὰ λαμπάδος καὶ ἰσαριθμῶν γλυσταρκῶν»⁹ ὅσα ἦταν καὶ τὰ μέλη τῆς

1. Βλ. Π. Σπανδωνίδη, Μελένικος, ὁ νεκρὸς μακεδονικὸς ἀκρίτης, Θεσ/κη 1930, σ. 114 ὅπου «τὴ μιγᾶλη Πέφτη ἡ γαβρὸς στέλνει ἓνα τσουρέκι, φόριμα κὶ εἴκοσι αὐγά. Τότες ἡ ἰαρραβωνιαστικιά του τὰ κάνει διπλά. Τοῦ Πάσχα στέλνουσι πάλι».

2. Κ.Α. χφ. 2293, ὅπ. π., σ. 64.

3. Κ.Α. χφ. 1141, σ. 44 (συλλ. Μαρία Λιουδάκη, 1938).

4. Ἀν. Καραναστάση, Οἱ ζευγάδες τῆς Κῶ, Λαογρ. 14 (1952), σ. 249.

5. Βλ. Π. Μελανοφρύδη, Ἡ ἐν Πόντῳ ἐλληνικὴ γλῶσσα, Βατοῦμ 1910, σ. 119.

6. Βλ. Βασ. Δελγιάννη, Τὸ ἐν τῇ περιφερείᾳ Προύσσης χωρίον Κουβούκλια, Μικρ. Χρον. 1 (1938), σ. 314.

7. Βλ. Φώτῃ Παπανικολάου, Ὁ γάμος στὴ Δυτ. Μακεδονία, Λαογρ. 19 (1960-61), σ. 192.

8. Κ.Α. χφ. 693, σ. 14 (συλλ. Ξενοφ. Φαρμακίδης, 1917).

9. Γλυσταρκὴ εἶναι κουλούρα ψωμιοῦ, ποὺ ζυμώνεται εἰδικὰ γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό. Ζυγίζει περὶ τὰ 200 ἕως 300 δράμια καὶ εἶναι σὲ στρογγυλὸ σχῆμα (Κ.Α. χφ. 693, ὅπ. π., σ. 14). Πρβλ. καὶ Τεύκρου Ἀνθία, Ἡ ζωντανὴ Κύπρος, Κύπρος 1941, σ. 66, ὅπου μαθαίνομε, ὅτι γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ «γεμίζουν ἐλόκληρα πανέργια ἀπὸ γλυσταρκές». Στὸν Πόντο τὰ παρόμοια κουλούρια λέγονται «ψαθῦρια», βλ. Π. Μελανοφρύδη, ὅπ. π., σ. 120. Πρβλ. καὶ Φ. Κο-

προσκαλούμενης οικογένειας. Στο Τρανόβαλτο τῆς Κοζάνης ὁ «γαμπρός καὶ ἡ νύφη» καλοῦν στὸ γάμο τοὺς συγγενεῖς τοὺς «μὲ κάτι μικρὰ ψωμάκια»¹. Στὸ χωριὸ Βελβενδὸς τοῦ ἴδιου νομοῦ οἱ προσκλητήριες κουλοῦρες ἦταν ἐπτάζυμες καὶ τὶς ἔλεγαν «κάλεσμα»².

Καὶ ὅσοι προσκαλοῦνται στὸ γάμο σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος στέλνουν ψωμιὰ σὰν δῶρο στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ ἢ τῆς νύφης. Στὴ Λέσβο οἱ ζευγάδες κάνουν «κουλίκια» καὶ τὰ πηγαίνουν στὸ γάμο γιὰ δῶρο³. Στὴν Κίμωλο κάθε ἕνας χωρ.στὰ ἀπὸ τοὺς μελλονύμφους μπορεῖ νὰ πάρη σὰν δῶρο κατὰ τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου του μέχρι καὶ 300 ψωμιὰ⁴. Τὰ ψωμιὰ αὐτὰ ἦταν μικρὰ κουλούρια σὲ σχῆμα καλαθιοῦ ἢ ἀμπελόφυλλου καὶ αὐτοὶ ποὺ τὰ ἔπαιρναν «τὰ κρεμούσανε ὡς καὶ τὰ τῶρα πάνω στὸ γλέντι ἀπὸ τὸν λιμιόν των μὲ μιὰ κορδέλλα»⁵.

Πολλὲς φορές ἡ πρόσκληση γίνεται μὲ εἰδικὸ ψωμί. Τὸ ψωμί αὐτὸ δίνεται σὲ πρόσωπα ποὺ ἔχουν κάποια ξέχωρη θέση μέσα στὴ μικρὴ κοινωνία τῆς ἀγροτικῆς περιοχῆς. Ἔτσι στὴν Ποριά τῆς Κασιοριᾶς καλοῦν τὸν παπὰ «μ' ἕνα μεγάλο στρογγυλὸ ψωμί καὶ ἐν συνεχείᾳ ὅλο τὸ χωριὸ μὲ μικρὰ ψωμάκια»⁶. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ οἱ κάτοικοι δείχνουν τὴν ἐκτίμησή καὶ τὸ σεβασμὸ ποὺ τρέφουν πρὸς τὸν ἱερέα τοῦ χωριοῦ.

Μὲ ξεχωριστὴ κουλούρα ψωμιοῦ θὰ προσκληθῆ στὸ γάμο καὶ ὁ κουμπάρος⁷.

κ ο υ λ έ, Συμβολὴ εἰς τὸ περί γάμου παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς κεφάλαιον, Ἐπ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπ. 2 (1925), σ. 23 (=Β.Β.Π. 4 [1951], σ. 92-93), ὅπου «καὶ προσκλήσεις ἐγίνοντο ὑπό... ἀλλὰ καὶ διὰ καλεστών ἢ καλεστών ὡς λέγουσιν ἐν Πόντῳ, προσώπων δῆλα δὴ καλούντων, ἅτινα δὲν εἶναι ἀπίθανον ν' ἄφιναν εἰς τὰς οἰκίας τῶν προσκαλουμένων μῆλον, λεμόνιον ἢ κολλύριον ἢ μοσχοκάρφια ἢ καὶ παστέλλιον, ὡς ἐνιαχοῦ νῦν συνηθίζεται».

1. Κ.Λ. χφ. 2470, σ. 3 (συλλ. Ἄγγ. Δευτεραῖος, 1619).

2. Κ.Λ. χφ. 2460, σ. 18 (συλλ. Νικ. Παπαευαγγέλου, 1962)

3. Βλ. Κ.Λ. χφ. 1446 Α', σ. 46 (συλλ. Δημ. Λουκᾶτος, Τελώνια, 1940). Πρβλ. Π. Με-
λανοφρύδη, ὅπ. π., σ. 121-122 ὅπου «ἐκάστη προσκληθεῖσα κάτοικος τῆς Κοινότητος φέρει
δισάκκιον, ἐντὸς τοῦ ὁποῦ ἔβαλεν ἐν ψωμίον, καὶ κρατοῦσα δίσκον μικρὸν περιέχοντα φᾶ ἢ
βούτυρον, προσέρχεται πρὸς τὴν οἰκοδέσποιαν τὴν ὁποίαν χαιρετᾶ καὶ καταθέτει τὰ δῶρα. Ἡ
οἰκοδέσποινα ἢ ἐπιστάτις κενώνει τὸ δισάκκιον καὶ βάλλει τὸ ἀρμόζον ἀντίδωρον».

4. Βλ. Κ. Βογιατζίδη, Γλωσσάριον Κιμῶλου, Κιμωλιακὰ 1 (1970), σ. 224.

5. Κ.Λ. χφ. 2758, σ. 45 (συλλ. Γεώργ. Σπυριδάκης, 1963).

6. Κ.Λ. χφ. 2459, σ. 177 (συλλ. Ξενοφ. Μαργιλάρας, 1962). Πρβλ. καὶ Κ.Λ. χφ. 2748,
σ. 49 (συλλ. Κ. Θ. Ἰωαννίδης, Κωστᾶνα Θεσπρωτίας, 1963).

7. Κ.Λ. χφ. 1979, σ. 2 (συλλ. Γ. Φάκας, Βερδικούσσα Ἐλασσόνας, 1953) καὶ Κ.Λ. χφ.
2459, ὅπ. π., σ. 177. Πρβλ. Κ.Λ. χφ. 2748, ὅπ. π., σ. 48-49, ὅπου οἱ μπουγάτσες τοῦ γάμου γί-
νονται ἀπὸ σιταρένια ἀλεύρια καὶ ζυμώνονται ἀπὸ ἀνύπαντρος κοπέλλες ποὺ τὰ κεννοῦν μὲ σπῆ-

Σ' ένα δημοτικό τραγούδι τῆς Ρόδου, πού τραγουδιέται τὴν ὥρα πού πλάθουν τὰ κουλούρια τοῦ γαμπροῦ, ἀναφέρεται σχετικὰ:

“Ὡρα καλὴ στὸ ἔργομ μας καὶ τοῦ Χριστοῦ ἡ χάρη
καὶ νὰ 'ναι γαλορίζικο δοῦ γάμου τὸ ζυμάρι
κουλλδούρι βλάσσω τοῦ γαβροῦ, κουλλδούρι δοῦ κουβάρου¹...

Μὲ ψωμὶ στῆ συνέχεια προσκαλοῦνται καὶ τὰ πρόσωπα πού βοηθοῦν στὸ γάμο². Γενικὰ ἡ συνήθεια νὰ καλοῦν μὲ ψωμὶ στὸ γάμο ἔχει γενικευθῆ, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ τὴν παροιμιώδη φράση: «κουλλούρι σοῦ στείλανε κ' ἤρτες³», πού λέγεται γιὰ τοὺς ἀπρόσκλητους σὲ μιὰ ὑποιαδήποτε ἐκδήλωση δημόσια ἢ ἰδιωτικὴ.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς πού θὰ στεφανώσῃ τοὺς μελλόνυμφους θὰ ἀντιπροσφέρῃ ἕνα δικό του ψωμί. Στὸ γνωστὸ δημοτικὸ τραγούδι «τῆς κουμπάρας νύφης» ἡ κουμπάρα πού πηγαίνει νὰ στεφανώσῃ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα δῶρα φέρνει μαζί της

«τὴν κοφινιὰν μὲ τὰ 'κατὸ ψωμάκια»⁴.

Ψωμὶ προσφέρεται καὶ ὅταν γίνεται ἡ ἐκθεση τῶν προικιῶν τῆς νύφης, ὅπου ὁ ὑποψήφιος γαμπρὸς στέλνει ἕνα ψωμὶ σὰν δῶρο. Στὸ Σαραντάπορο τῆς Ἐλασσόνας, ὅταν πηγαίνουν τὰ δῶρα στῆ νύφη, λέγουν χαρακτηριστικὰ: πᾶει ὁ κουλουράς⁵.

Μὲ τὸ τέλειωμα τῆς τελετῆς τοῦ γάμου σ' ὅλους τοὺς παρευρεθέντες θὰ μοιρασθοῦν ψωμιά σὰν δῶρα. Ἄλλὰ καὶ γιὰ ἀρκετὸ χρόνο καὶ μετὰ τὸ γάμο θὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ψωμὶ νὰ ἀνταλλάσσεται ὡς δῶρο. Ἔτσι στὸ Ξηροχώρι τῆς Πάτρας «στὶς ὀκτῶ ἡμέρες ἢ στὶς δεκαπέντε οἱ νεόνυμφοι μὲ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ καὶ μὲ μερικὰ δῶρα κουλούρια καὶ γλυκὰ γυρίζουν στὸ σπίτι τῆς νύφης»⁶. Οἱ νεόνυμφοι

ρούνια κάνοντας διάφορα σχέδια. Εἰδικὴ μπουγάτσα θὰ χρησιμοποιηθῆ γιὰ τὸ «κάλεσμα τοῦ κουμπάρου» πού θὰ στεφανώσῃ καὶ εἰδικὴ γιὰ τὸ «κάλεσμα τοῦ νουνοῦ» στὰ βαφτίσια. Ἡ διαφορὰ τους εἶναι καὶ στὸ μέγεθος καὶ στὰ κεντήματα.

1. Βλ. Χ. Ἰ. Παπαχριστοδούλου, Δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ρόδου, Λαογρ. 19 (1960-61), σ. 97, ἀρ. 77.

2. Κ.Α. χφ. 1975, σ. 36 (συλλ. Ἄ. Παπανικολάου, Λυκούδι Ἐλασσόνας, 1953), Κ.Α. χφ. 1979, ὅπ. π., σ. 2. Πρβλ. καὶ Κ.Α. χφ. 2466, σ. 2 (συλλ. Νικ. Τσοῦλης, Κοντοβούνιο Κοζάνης, 1962).

3. Κ.Α. χφ. 751, σ. 240 (συλλ. Θεόδ. Κωνσταντίνου, Ρόδος, ἄ. ἔ.).

4. Βλ. Μαρίας Μιράσγεζη, Ἔρευνα στῆ δημοτικὴ μας ποίηση. Α' Ὁ γάμος, Ἀθήνα 1965, σ. 139.

5. Κ.Α. χφ. 1969, σ. 27 (συλλ. Ἰω. Κωσταρίγος, 1953).

6. Κ.Α. χφ. 1968, σ. 22 (συλλ. Γεωργία Παπαδημάκη, 1953).

πού θα επισκεφθοῦν κατὰ τὸ Πάσχα τὸν κουμπάρο, σὲ ἔνδειξη σεβασμοῦ πρὸς τὸ πρόσωπό του, θὰ τοῦ φέρουν διάφορα δῶρα μεταξύ τῶν ὁποίων ἀπαραίτητα εἶναι καὶ τὰ κουλούρια¹. Ἄλλὰ καὶ γιὰ πολλὰ χρόνια μετὰ τὸ γάμο ἢ νύφη σὲ ἐπίσημες γιορτὲς δὲν θὰ παράλειψη νὰ στέλνη στοὺς συγγενεῖς τῆς τὸ δῶρο τῆς, πού εἶναι τὸ ψωμί. Στὴν Κάσο σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση καταβάλλει μεγάλη φροντίδα κάθε νύφη γιὰ τὸ τσουρέκι πού δωρίζειε στὴν πεθερὰ τῆς. Τὸ τσουρέκι αὐτὸ εἶναι «πελώριο τρίκλωνο μὲ σχέδια» πού γίνονται μὲ ψαλίδι καὶ κυρίως μὲ χτένι. Μετὰ τὸ ψήσιμο τὸ τοποθετοῦν σὲ μεγάλο δίσκο, στὸν ὁποῖον εἶχε τοποθετηθῆ μεγάλη κάτασπρη πετσέτα, ὥστε νὰ καλύπτει καὶ τὸ τσουρέκι ὀλόκληρο. Τὸ ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα τὸ μεταφέρουν στὸ σπίτι τῆς πεθερᾶς, τὸ συνοδεύει δὲ ἡ νύφη μὲ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας. Μὲ ὑπερηφάνεια ἡ πεθερὰ δείχνει στοὺς ἐπισκέπτες τῆς αὐτὸ τὸ ψωμί-δῶρο². Στὴ Λέσβο ἡ νύφη ἐτοιμάζει γιὰ τὴν πεθερὰ τῆς ἓνα μεγάλο «κουλίκι... πλουμισμένο μὲ μυγδαλοψιχες», τὸ ὁποῖο δὲν στέλνει μόνο κατὰ τὸ Πάσχα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἡμέρα τοῦ Σταυροῦ στίς 14 Σεπτεμβρίου. Κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Πρωτομαγιάς μαζί μὲ τὸ στεφάνι θὰ τῆς δωρίση «μέλι καὶ ῥτάζυμο»³.

Ἄλλὰ καὶ ἡ πεθερὰ θὰ ἀνταποδώσει τὸ δῶρο αὐτὸ στέλνοντας κι αὐτὴ ψωμί. Στὴ βόρεια Εὐβοία κατὰ τὰ Χριστούγεννα ἡ πεθερὰ σὲ ἀνταπόδοση θὰ ἐτοιμάσει κουλούρα γλυκεῖα τῆς νύφης καὶ θὰ τῆς τὴν πάη ἢ ἔδια⁴.

Ὅχι ὅμως μόνο κατὰ τὸ γάμο ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴ βάφτιση καὶ τὴ γέννηση τοῦ παιδιοῦ ἀνταλλάσσεται τὸ ψωμί ὡς δῶρο. Ἔτσι μόλις ἀρχίσουν οἱ ἐπισκέψεις συγγενῶν στὸ σπίτι τοῦ νεογέννητου, ὅσοι προσέρχονται φέρουν γιὰ δῶρα «δίπλες, πίττες καὶ ψωμιά»⁵. Στὴν περιοχὴ τῆς Πρέσπας τὸ πρῶτο δῶρο πού θὰ φέρῃ ἡ μαμὴ στὸ νεογέννητο εἶναι ἓνα μεγάλο «καρβέλι ψωμί»⁶.

1. Κ.Α. χφ. 2045, σ. 16 (συλλ. Γεώργ. Μπίτσικας, Καμαρωτὸ Σιντικῆς Σερρῶν, 1954).

2. Βλ. Ζαχαρ. Ἐμμ. Χαλκιάδακη, Λαογραφικὰ Κάσου, Ἀθήναι 1971, σ. 28. Πρβλ. καὶ ἀπὸ τὴν Ἰκαρία Κ.Α. χφ. 2272, σ. 191 (συλλ. Χαράλ. Σπανός, 1958). Βλ. καὶ Κ.Α. χφ. 1159 Α', σ. 101 (συλλ. Γεωργία Ταρσοῦλη, Κορώνη, 1938).

3. Βλ. Φρόσως Ζοῦρου, Ὁ γάμος στὴ βόρεια Λέσβο. Ἀπὸ τὴν γέννηση ἕως τὸν ἀντίγαμο, [Ἀθήνα] 1974, σ. 71-74. Πρβλ. καὶ Κ.Α. χφ. 2394, σ. 147 (συλλ. Γεώργ. Σπυριδάκης, ν. Πέλλης, 1961) ὅπου ἀναφέρεται, ὅτι ἀναμεταξύ τους οἱ κουμπάροι τὸ Πάσχα ἀνταλλάσσουν «πίττες ἀνιβατές». Τὸ ἴδιο βλ. καὶ Κ.Α. χφ. 2738, σ. 36 (συλλ. Βασιλικὴ Θεοδωροπούλου, Νυμφόπετρα Λαγκαδᾶ, 1963).

4. Κ.Α. χφ. 1479 Η', σ. 18 (συλλ. Μαρία Ἰωαννίδου, 1943).

5. Κ.Α. χφ. 1971, σ. 13 (συλλ. Ἀ. Τσέλιος, Κρούβρυση Ἐλασσόνας, 1953).

6. Βλ. Λαζ. Βαφειάδης, Ἡ Πρέσπα καὶ οἱ ὁμορφιές τῆς, περιοδ. Ἀριστοτέλης, τεύχ. 8 (1958), σ. 33.

Τὰ δύο βασικά πρόσωπα τῆς βαπτίσεως, ἱερέας καὶ ἀνάδοχος σὲ ἀρκετὰ μέρη τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου¹ προσκαλοῦνται μὲ ψωμί, πού εἶναι συνήθως «κουλούρα σιταρένια μὲ μέλι καὶ μὲ σισάμι». "Όταν, μετὰ τῆ βαφτίση, ὁ νουνὸς ὀδηγήσῃ τὸ νεοφώτιστο στὴν ἐκκλησία, γιὰ νὰ κοινωνήσῃ (συνήθως τρεῖς φορές), θὰ τοῦ δοθῇ «μιά κουλούρα 3-4 ὀκάδες μὲ διάφορα ξόπλια (σχέδια ἀπὸ ἄζυμο ζυμαρί)»². "Όταν πάλι τὸ παιδί γίνῃ ἐνὸς ἔτους, ὁ νουνὸς θὰ τοῦ προσφέρῃ «μιά κουλούρα κεντημένη μὲ στολίδια». Πάνω στὴν κουλούρα βάζει χρήματα «κι ἓνα κουστουμάκι». Αὐτὸ συνεχίζεται κανονικὰ γιὰ τρία χρόνια, κάποτε ὅμως καὶ περισσότερα³. Στὴν Καλομοίρα Καλαμπάκας στέλνει τὸ ψωμί ὁ νουνὸς σὰν δῶρο στὸν ἀναδεχτὸ του μέχρι νὰ γίνῃ καὶ δώδεκα χρονῶν⁴.

Σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος⁵ ὁ νουνὸς τοῦ στέλνει τὸ ψωμί γιὰ δῶρο κατὰ τίς μεγάλες ἐορτές. Κατὰ τίς ἐορτές τοῦ Δωδεκαημέρου καὶ τοῦ Πάσχα στέλνεται «μιά κουλούρα μὲ διάφορα σχήματα, μὲ καρύδια καὶ μύγδαλα». Ἡ κουλούρα αὐτὴ τὰ μὲν Χριστούγεννα θὰ ἔχῃ ἄσπρο αὐγὸ, ἐνῶ κατὰ τὸ Πάσχα θὰ ἔχῃ κόκκινο⁶.

Μερικὲς φορές τὸ σχῆμα καὶ γενικώτερα ἡ μορφή τοῦ ψωμιοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ φύλο τοῦ παιδιοῦ. "Έτσι στὸν Πόντο «ἂν ἦταν ἀγόρι τὸ βαφτιστικὸ τῆς, ἔκανεν ἓνα στεφάνι ἀπὸ ζυμαρί (στὸ ζυμαρί αὐτὸ ἔβαζε ἀβγά, βούτυρο, ζάχαρη, γάλα) καὶ τὸ ᾤψνε στὸ φούρνο. "Αν ἦταν κορίτσι, ἔκαναν κορονίτσα. Τὰ ἔβαζαν στὸ δίσκο

1. Κ.Α. χφ. 1612, σ. 1 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδης, Γαλατσάδες Εὐβοίας, 1949), Κ.Α. χφ. 2385, σ. 23 (συλλ. Γεώργ. Γιαννοῦχος, Καλομοίρα Καλαμπάκας, 1961).

2. Βλ. Κ.Α. χφ. 2038, σ. 37 (συλλ. "Αννα Τζανῆ, Αὐλωνάρι Εὐβοίας, 1954).

3. Κ.Α. χφ. 2042, σ. 13 (συλλ. "Αναστ. Βλάχος, Βαρελαῖοι Μαρμαρίου Εὐβοίας, 1954).

4. Κ.Α. χφ. 2385, ὅπ. π., σ. 23.

5. Κ.Α. χφ. 1479 Η', ὅπ. π., σ. 18, χφ. 2154 Γ', σ. 63 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδης, Δίλοφο Μακεδονίας, 1955). Πρβλ. καὶ Κ.Α. χφ. 1372, σ. 193 (συλλ. Μαρία Λιουδάκη, Σπάρτη, 1939), ὅπου τὰ Χριστούγεννα στέλνει «στ' ἀνεδεξιό του ἓνα κουζουνάκι = μικρὸ, μικρὸ ψωμάκι», ἐνῶ κατὰ τὸ χφ. 1379, σ. 103 (συλλ. Μαρία Λιουδάκη, Ρεῖσδερε Σμύρνης, 1939) «κάθε παγερῆς [=νουνὸς] ἔστειλε τὰ Χριστούγεννα στὸ φλιότσο του [=βαφτισμιό] ἓνα Χριστόψωμο. Ἐπάνω στὸ Χριστόψωμο εἶχε κι ἓνα μετζάκι ἢ καὶ μισὴ λίρα, ἀνάλογως μὲ τὴ δύναμη τοῦ καθενός» (χφ. 1908 Γ', σ. 73 συλλ. Δημ. Οἰκονομίδης, Κόνιτσα, 1953), χφ. 1378 Γ', σ. 139 (συλλ. Γεωργία Ταρσοῦλη, Μεθώνη, Κορώνη, Σῦρος, 1939) ὅπου «κάθε νοικοκυρὰ πού θὰ ζύμωνε [τὰ Χριστούγεννα] θὰ ἔκανε καὶ γιὰ τὰ βαφτισμιὰ τῆς κουλουριτσεσ, Χριστόψωμα», χφ. 883, σ. 1530 (συλλ. Νεστοριδης, διάφ. τόπ., ἄ. ἔ.) «Χριστόψωμα ὑποχρεοῦται νὰ δίδῃ ὁ νουνὸς εἰς τὸν ἀναδεξιμιόν». Ἀκόμη πρβλ. Κ.Α. χφ. 2008, σ. 47 (συλλ. Εὐστ. Γουζῆς, Λευκάδα, 1954), χφ. 2012, σ. 10 (συλλ. Δημ. Νικολόπουλος, Πράσινο Γορτυνίας, 1954) καὶ χφ. 2266, σ. 12 (συλλ. Σάββας Θεοδώρου, Μονοδένδρι Ζαγορίου Ἠπείρου, 1958). Βλ. τέλος Νικ. Γ. Χαλιόρη, Ὑδρέϊκα λαογραφικά, Πειραιεύς, 1931, σ. 73-74.

6. Κ.Α. χφ. 1479 Η', ὅπ. π., σ. 161.

μαζί με πορτοκάλια... κάθε μητέρα δεχότανε από τις νουνές τόσους δίσκους, όσα παιδιά είχε. Τά παιδιά έπαιρναν τά δώρα τους και κρεμοῦσαν στὸν τοῖχο τὸ στεφάνι και τὴν κορονίτσα...»¹. Στὴν Κορώνη ὅποια γυναίκα ἔχει μικρὸ βαφτιστήρι, ἀνήμερα τὴ Λαμπρὴ θὰ τοῦ στείλῃ γιὰ δῶρο ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα και «τὰ λαζαράκια», τὰ ὅποια φτιάχνει μὲ ζύμη τὴν Μεγ. Πέμπτη ἀφοῦ τὰ πλάσῃ σὰν ἀνθρωπάκια μὲ χεράκια και ποδαράκια και ἀφοῦ τοὺς βάλῃ στὸ κεφάλι και ἓνα ἀβγό².

Ἄλλα και τὰ παιδιὰ κατὰ τις μεγάλες ἐορτές θὰ δώσουν ὡς δῶρο ἄρτους στοὺς ἀναδόχους σὲ ἔνδειξη σεβασμοῦ. Ἔτσι στὸ Δίλοφο τῆς Δυτ. Μακεδονίας «τὴ Λαμπρὴ πηγαίνουν στὴ νουνὰ οὔλα τὰ κουμπαρούλια και τῆς δίνουνε ἀβγά και κουλούρια μέσα στὸ μαντήλι»³. Στὴν Κονιαστὴ Ἐλασσόνας τὸ Μεγ. Σάββατο ἡ μάνα τοῦ βαφτιστικοῦ ζυμώνει κουλούρα, τὴν κεντᾶ μὲ τὸ πιρούνη, στὴ μέση βάζει ἓνα κόκκινο ἀβγό, τὴν ψήνει και τὴν ἄλλην ἡμέρα τὴν Λαμπρὴ ὁ βαφτιστικὸς τὴν πηγαίνει στὸ νουνό του «μὲ τόσα κόκκινα ἀβγά, ὅσα εἶναι τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας»⁴. Σὲ μερικὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος οἱ ἀναδεχτοὶ δὲν δωρίζουν ἀπλῶς στὸ νουνό τους τὰ ψωμιά, ἀλλὰ τὰ ἀνταλλάσσουν μὲ αὐτούς⁵. Ἄλλοῦ πηγαίνει τὸ παιδί μόνο του στὸ σπίτι τοῦ νουνοῦ του γιὰ νὰ παραλάβῃ τὸ ψωμί⁶.

Γενικώτερα κάθε οἰκογένεια κατὰ τὴ διάρκεια διαφόρων ἐορτῶν θὰ ζυμώσῃ ψωμιά, γιὰ νὰ τὰ δωρίσῃ κατὰ κύριο λόγο στὰ μικρὰ παιδιὰ⁷. Πιὸ συγκεκριμένα κάθε νοικοκυρὰ τὰ Χριστούγεννα ἢ και τὸ Πάσχα θὰ ἔκανε μικρὲς ἢ μεγάλες κουλούρες προκειμένου νὰ τις δώσῃ στὰ μικρὰ παιδιὰ τῆς γειτονιᾶς ἢ σ' ἐκεῖνα ποὺ θὰ ἐπισκε-

1. Κ.Λ. χφ. 1141, σ. 43-44 (συλλ. Μαρία Λιουδάκη, Σινώπη, 1938).

2. Κ.Λ. χφ. 1378, ὅπ. π., σ. 119. Πρβ. και Μιχ. Λελέκου, Ἄποσπάσματα ἐκ τῶν λαϊκῶν ἐθίμων, μύθων και λοιπῶν, ἐν Ἀθήναις 1891, σ. 8. Ἀκόμα πρβλ. και Κ.Λ. χφ. 2049, σ. 7 (συλλ. Θεόδ. Γεωργιάδης, Ἄνω Πορροία Σιντικῆς Σερρών, 1954).

3. Κ.Λ. χφ. 2154 Γ', ὅπ. π., σ. 63.

4. Κ.Λ. χφ. 1982, σ. 14 (συλλ. Ἄ. Σκλιούμπας, 1953). Πρβλ. και χφ. 1973, σ. 4 (συλλ. Β. Σαμαρᾶς, Γαλανόβρυση Ἐλασσόνας, 1953).

5. Κ.Λ. χφ. 1432, σ. 133 (συλλ. Μαρία Λιουδάκη, Λοζέτσι Ἡπείρου, 1940).

6. Κ.Λ. χφ. 2302, σ. 191 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδης, Χουλιαράδες Ἰωαννίνων, 1959) και χφ. 2442, σ. 99 (συλλ. Ἀλέξ. Ἀδαμίδης, Δαμασκηνιά Βοῦτο Κοζάνης, 1962).

7. Βλ. Τάσου Παπαποστόλου, Ἡ γλῶσσα Αἰδηψοῦ Ἰστιαίας, Ἀρχ. Εὐβ. Μελ. 16(1970), σ. 338 «κουσῶνα» λέγεται ἡ χριστουγεννιάτικη μικρὴ κουλούρα μὲ ἀβγό στὴν κορυφὴ τῆς, ἀπαραίτητο δῶρο γιὰ τὰ μικρὰ παιδιὰ: «θὰ μ'φτιάσῃς κιμένα κουσῶνα φέτου, θεῖα Μαριώ, γιὰτὶ δὲ μ'ὄφιασ' ἡ μάνα μ'». Ἀκόμη βλ. Κ.Λ. χφ. 1146, σ. 226 (συλλ. ἄγνωστος, διάφ. τόποι, 1938), χφ. 1159 Α', σ. 93 (συλλ. Γεωργία Ταρσούλη, Κορώνη Πυλίας, 1938) και χφ. 1160 Δ', σ. 171 (συλλ. Γεώργ. Μέγας, Βαρὸς Λήμου, 1938).

φθοῦν τὸ σπίτι. Οἱ κουλουῖρες αὐτὲς σχεδὸν πάντοτε γίνονται σὲ σχῆμα στρογγυλὸ ἢ τίς κάνουνε «σωστὲς κουτσουνίτσες, μὲ πόδια, μὲ χέρια, μὲ κεφάλι».

Οἱ πλουσιώτεροι ἀπὸ τοὺς κατοίκους σ' ἀρκετὰ ἑλληνικὰ χωριά¹ κατὰ τὴν Πρωτοχρονιά ἢ τὸ Πάσχα δίνουν ὡς δῶρο καλῆς ποιότητος ψωμιὰ στοὺς οἰκονομικὰ ἄμεσα ἐξαρτώμενους ἀπ' αὐτοὺς καθὼς καὶ σ' ὅσους προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους στὴν ἐκκλησία τοῦ τόπου². Τὰ ψωμιὰ αὐτὰ εἶναι ἀπὸ καθαρὸ σιτάρι καὶ μὲ ἄφθονα μυρωδικὰ ζυμωμένα.

Τὰ Χριστούγεννα ἢ τὸ Πάσχα πολλοὶ χωρικοὶ θὰ δωρίσουν στὸ δάσκαλο ἢ τὸν ἱερέα³ ἢ στοὺς φτωχοὺς ἢ καὶ σ' ἐκείνους ποὺ δὲν ἔχουν δική τους οἰκογένεια μεγάλη καὶ καλοζυμωμένα ψωμιὰ⁴.

Καὶ ὅταν κάποιος συγγενής, φίλος ἢ συγχωριανὸς πρόκειται νὰ ξενιτευθῆ⁵, θὰ τοῦ προσφέρουν ὡς δῶρο καὶ μιὰ κουλούρα ψωμιοῦ. Τὸ ψωμὶ αὐτὸ θὰ τὸ φέρουν σ' ὁ σπίτι του ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἡμέρα ἢ καὶ λίγο προτὸ ἄναχωρήσει. Τὸ ψωμὶ στὴν περιοχὴ τῆς Ἐλασσόνας τὸ ζυμώνουν κορίτσια παρθένα⁶. Ἄλλὰ καὶ ὅταν τέλος ὁ ξενιτεμένος ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τὰ ξένα, οἱ συγγενεῖς ποὺ θὰ τὸν πρωτοεπισκεφθοῦν, θὰ τοῦ προσφέρουν «ἓνα τσουρέκι» ἢ «μιὰ κ'λούρα».

Ἦστερα ἀπὸ ὅσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω μποροῦμε νὰ καταλήξωμε στὶς ἀκόλουθες διαπιστώσεις καὶ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα, ὅπως πιστεύομε, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀλλοιώσῃ τυχὸν ἐπαύξηση τοῦ ὕλικου μὲ μιὰ περισσότερο ἐκτεταμένη ἔρευνα.

Ὁ Ἕλληνας χωρικός εἶναι γνωστὸ ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ γευματίσῃ ἢ νὰ δειπνήσῃ χωρὶς ψωμί. Ἀντίθετα τὸ ψωμὶ μπορεῖ νὰ ἀναπληρώσῃ πολλὰς φορές τὴν ἔλλειψη τῶν ἄλλων τροφῶν. Ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι στὸ χωριὸ π.χ. Συκιά τῆς Κορινθίας,

1. Πρβλ. Ἀναστ. Καρναυστάση, Οἱ ζευγάδες τῆς Κῶ, ὅπ. π., σ. 224,3

2. Βλ. Ἰδομ. Παπαγρηγοράκη, Ἀπὸ τὸ κρητικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα, ὅπ. π., 7(1955), ἀρ. 55, σ. 35. Πρβλ. καὶ Χ. Παπαχριστοδούλου, Ἡ Ρόδος, πνευματικὸ κέντρο ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, περ. Δωδεκάνησα 1 (1957), τεύχ. 2, σ. 19.

3. Στὸν ἱερέα δωρίζονται μικρὰ ψωμιὰ καὶ κατὰ τὰ μνημόσυνα. Στὴν Κόνιτσα λέγονται «γκουγκούγια» καὶ εἶναι μικρότερα ἢ μεγαλύτερα ἀπὸ τὰ συνηθισμένα πρόσφορα, ζυμωμένα ἀπὸ καλοσιτισμένο ἀλεύρι (Κ.Α. χφ. 1569 Α', σ. 24, συλλ. Χαράλ. Ρεμπέλης, Βούρμπιανη, 1929). Στὸν παπὰ προσφέρεται ψωμὶ μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ὀνομαστικῆς γιορτῆς (Κ.Α. χφ. 2049, ὅ. π., σ. 1).

4. Πρβλ. Κ.Α. χφ. 2272, σ. 291 (συλλ. Χαράλ. Σπανός, Ἰκαρία, 1958).

5. Κ.Α. χφ. 1908 Α', σ. 60 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδης, Κόνιτσα, 1953), χφ. 2008, ὅπ. π., σ. 10, χφ. 2036, σ. 9 (συλλ. Ἰω. Τσαλίκης, Τρίστενο Ζαγοριοῦ Ἡπείρου, 1963) καὶ χφ. 2385, ὅπ. π., σ. 7.

6. Κ.Α. χφ. 1971, σ. 3 (συλλ. Λ. Κ. Τσέλιος, Κρούβρουση 1953).

όταν λέγουν «κάτσε νά φᾶς ψωμί», ἐννοοῦν κάθισε νά γευματίσης¹, καί στή Νεάπολη τῆς Κρήτης, ὅταν πλησιάξῃ ἡ ὥρα γιά φαγητό, λέγουν χαρακτηριστικά: «εἶναι ὦρα νά φᾶμε ψωμί»². Ἐνδεικτικῆ ἐξ ἄλλου εἶναι ἡ παροιμία «ψωμί δὲν ἔχουμε καί τυρί ζηᾶμε»³, καθὼς καί ὁ στίχος τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ: «ὄ γέρο-Δῆμος τρώει ψωμί μὲ οὐλο του τ' ἄσκέρι»⁴. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ ψωμί θεωρήθηκε σὰν τὸ πιὸ βασικὸ εἶδος διατροφῆς συνετέλεσε στὸ νά νομισθῆ ὅτι περιέχει κάποια ἀνώτερη δύναμη, πρᾶγμα στὸ ὁποῖο ἀπὸ ἓνα σημεῖο καί ὕστερα βοήθησε βέβαια καί ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, πού τὸ συνέδεσε μὲ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, μὲ τὴν δύναμη δηλ. πού τοῦ ἔχει ἀποδοθῆ, γίνεται τὸ ψωμί σύμβολο κάθε οἰκογένειας. Τὸ σύμβολο αὐτὸ μοιράζεται στὴν ἀρχή, ὅπως εἶδαμε, ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς οἰκογένειας, ἐνῶ ἀργότερα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο χρησιμοποιεῖται μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς εὐρύτερης ομάδας ἀνθρώπων.

Ἡ πίστη ὅτι τὸ ψωμί περικλείει μέσα του μιὰ δύναμη, ὠδήγησε τὸν ἄνθρωπο στὴν πράξη τῆς χρησιμοποίησέως του ὡς δῶρου, μὲ σκοπὸ νά ἐνισχύονται ἔτσι καί νά ἰσχυροποιοῦνται οἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς κοινωνίας.

Ὅλες σχεδὸν οἱ φάσεις καί οἱ στιγμὲς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τὴν προστασία κάποιας δυνάμεως. Ἀλλά, ὅπως εἶναι φυσικό, αὐτὸ ἰσχύει περισσότερο γιὰ τὶς κρίσιμες γιὰ τὴν ὑγεία καί τὴν ἐπιβίωσή του φάσεις. Γενικὰ φαίνεται νά πιστεύεται ὅτι οἱ ἰεοὶ δεσμοὶ πού δημιουργοῦνται μεταξὺ τῶν ἀτόμων, ἂν τεθοῦν ὑπὸ τὴν προστασία τῆς δυνάμεως τοῦ ψωμοῦ, τὸ ὁποῖο προσφέρεται ὡς δῶρο κατὰ τὴ συνάψή τους, θὰ ἀποβοῦν στέρεοι. Ἡ δύναμη τοῦ ψωμοῦ μεταβιβάζεται στὸ ἄτομο πού τὸ παίρνει ὡς δῶρο καί ἐνισχύει τὴν καινούργια σχέση πού δημιουργεῖται. Ὁ δεχόμενος τὸ ψωμί-δῶρο πιστεύει ὅτι τοῦ γίνεται μεγάλη τιμὴ ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ δωρητῆ, ἀφοῦ ἔτσι μοιράζεται μαζί του τὴ δύναμη τοῦ ἴδιου τοῦ σπιτιοῦ του. Σὲ ὄρκο κατὰ τὴν ἄσκηση κοσκινομαντείας ἀναφέρεται: «Μὰ τὸν ἄημ Πέτρον, μὰ τὸν ἄημ Παῦλον, μὰ τοὺς δῶδεκα Ἀπστολούς, μὰ τὸ ψωμὶν τζ' αἰ τ' ἄλας, δεῖξε τζ' αἰ φανέρωσε, ἂν ὁ Α... ἔκλεψε τὸ...»⁵, ὅπου ἡ δύναμη τοῦ ψωμοῦ ἐξισώνεται

1. Ἰ.Α. χφ. 420, σ. 79.

2. Ἰ.Α. χφ. 948, σ. 1089. Πρβλ. καί ἀπὸ τὴ Μακεδονία (χωρ. Γαλατινὴ) Ἰ.Α. χφ. 1066, σ. 46 ὅπου «τρῶμε ψωμί»=γευματίζουμε.

3. Ἰ.Α. χφ. 1019, σ. 52 (Πελοπόννησος).

4. Ἰ.Α. χφ. 907, σ. 206 (Γορτυνία).

5. Βλ. Γ. Χ. Παπαχαράλαμπος, Πρόκλησις μαντικῶν ὄνειρων καί λατρεία τοῦ Ἀδώνιδος ἐν Κύπρῳ, περ. Κυπρ. Σπ. 10(1948), σ. 27. Πρβλ. ἀπὸ τὴ Μακεδονία (Ροδολίβους):

Τὸ ταῖρι - ταῖρι κρέμεται
τὸ ταῖρι τυρανιέται

μέ την δύναμη τῶν αγίων. Μὲ τεμάχιο ψωμιοῦ ἐπίσης ἀντὶ ἐνὸς ἄλλου ἱεροῦ ἀντικειμένου ἀπαγγέλλει ἡ ξοκίστρα τοὺς ἐξορκιστικούς της λόγους, γιὰ νὰ ἔχουν ἀσφαλὲς ἀποτέλεσμα.

Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι σὲ πολλὰ μέρη συνηθίζεται νὰ προσφέρονται μαζὶ μὲ τὸ ψωμί καὶ ἄλλα ποικίλα προϊόντα, πού τὶς περισσότερες φορές προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια παραγωγή. Τὰ δῶρα αὐτὰ σὲ καμμιά περίπτωση δὲν ἀντικαθιστοῦν τὸ ψωμί. Αὐτὸ σημαίνει πιθανῶς ὅτι τὸ ψωμί παίξει ἐδῶ ἓνα ἰδιαίτερο ρόλο, ἔχει μιὰ ξεχωριστὴ δύναμη πού ἐνισχύει τὴν ἔννοια τοῦ δώρου καὶ τῆς δίνει ἰδιαίτερο περιεχόμενο. Καὶ γιὰ νὰ χρησιμοποιήσωμε τὰ συγκεκριμένα παραδείγματα, στὸ Ξηρόμερο, ὅπως εἶδαμε, ὁ μνηστήρας θὰ προσφέρῃ τὸ Μεγάλο Σάββατο στὴ μνητὴ του κόκκινα ἀβγά μαζὶ μὲ τὸ ψωμί. Στὴν Πρέβεζα καὶ στὴν Ἐλασσόνα προσφέρουν ὡς δῶρα καὶ «μιὰ λαμπάδα καθὼς καὶ φορέματα», ἐνῶ στὴν περιοχὴ Ἄκαρνανίας κατὰ τὴν Πρωτοχρονιά ὁ ἀρραβωνιαστικός θὰ δωρίσῃ στὴ μέλλουσα πεθερά του καὶ ἀκρέας, κρασί, καὶ γλυκά». Στὴν Εὐβοία ὁ ἀνάδοχος δωρίζει στὸν ἀναδεκτὸ του μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς συμπληρώσεως ἐνὸς ἔτους ἀπὸ τὴ γέννησή του ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ψωμί «λεφτὰ μαζὶ μὲ λουκουμάκι». Τὸ ἴδιο παρατηρεῖται σὲ πολλὰ μέρη τὰ Χριστούγεννα, τὴν Πρωτοχρονιά καὶ τὸ Πάσχα, ὅπου προσφέρονται ποικίλα δῶρα μαζὶ μὲ κουλούρια στὰ παιδιά, ἰδίως σ' αὐτὰ πού ψάλλουν τὰ κάλαντα.

Εἶναι πιθανὸ ὅτι στίς περιπτώσεις αὐτές, καὶ σὲ πολλές ἄλλες παρόμοιες, ἡ προσφορὰ τοῦ ψωμιοῦ δὲν εἶναι ἓνα συνηθισμένο δῶρο. Ἀντίθετα καταβάλλεται προσπάθεια νὰ δοθῆ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ ψωμί, δηλ. ἡ δύναμη πού περικλείεται σ' αὐτό. Αὐτὸς εἶναι ἴσως καὶ ὁ λόγος πού τὸ ψωμί ἀνταλλάσσεται μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς ομάδας ἀνθρώπων μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ γάμου, τῆς γεννήσεως, τῆς βαπτίσεως ἢ μιᾶς ἑορτῆς. Μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τοῦ ψωμιοῦ πιστεύεται ὅτι ὀλοκληρώνονται καὶ ἰσχυροποιοῦνται οἱ δεσμοὶ τῶν ἀνθρώπων στὴ μικρὴ χωρική κοινωνία.

Ἐνδεχόμενη ὑπόθεση, ὅτι ἡ προσφορὰ ὡς δώρου τοῦ ψωμιοῦ ἀποτελεῖ ἀρχέγονη μορφή ἐμπορίας ἢ προσπάθειας ἐμπορίας, δὲν θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηριχθῆ ἰδιαίτερα γιὰ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἀν τευλάχιστον κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὰ ἐθιζόμενα κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους. Ὅπως εἶδαμε, ἡ γυναίκα στὸ Βρουχὰ δωρίζει ψωμί στοὺς συγγενεῖς καὶ γείτονες μόλις ξεφουρνίσει, γιὰ νὰ τῆς δωρίσουν καὶ αὐτοὶ μὲ τὴ σειρά τους σὲ ἄλλη εὐκαιρία καὶ ὄχι γιὰ νὰ ἐμπορευθῆ. Πολλὰ κουλούρια στέλνει ὁ

μὰ τὸ Θεὸ μὰ τὸ ψωμί
φοβοῦμαι νὰ τὸ πιάσω

ὅπως μᾶς παραδίδεται σὲ σχετικὸ αἰνίγμα, στὸ ὅποιο ὑπονοεῖται ἡ κανδήλα ('Ι.Α. χφ. 968, σ. 20).

άρραβωνιαστικός στην άρραβωνιαστική του στα Τοπόλια τῆς ἐπαρχίας Κισιάμου τῆς Κρήτης καὶ μέχρι τριακόσια εἶναι τὰ ψωμιὰ πού προσφέρουν στὴν Κίμωλο στοὺς μελλονύμφους ξεχωριστὰ ἐπιμελημένα καὶ φροντισμένα «σὲ σχῆμα καλαθιοῦ ἢ φύλλου ἀμπέλου». Ὁλόκληρη «κοφινιά», ψωμιῶν φέρνει ἡ κουμπάρα στὸ γάμο, ὅταν πάη νὰ στεφανώσῃ. Δὲν εἶναι μόνο ὁ μεγάλος καὶ ἀκαθόριστος ἀριθμὸς τῶν ψωμιῶν, πού ἀποκλείει κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ὑπόθεση γιὰ μορφή ἐμπορίας, ἀλλὰ καὶ τὸ μέγεθός τους καὶ ἡ ἰδιαίτερη φροντίδα πού καταβάλλεται κατὰ τὴν παρασκευὴ καὶ τὴ διακόσμησή τους. Στὴν Ποριά τῆς Καστοριᾶς¹, ὅπως εἶδαμε, δωρίζουν κατὰ τὸ γάμο στὸν ἱερέα «μεγάλο ψωμί» καὶ στὴν Κάσο εἶναι «πελώριο καὶ τρίκλωνο μὲ σχέδια». Στὴν περιοχὴ τῆς Πρέσπας ἡ μαμὴ προσφέρει στὸ νεογέννητο ἕνα «μεγάλο καρβέλι», ἐνῶ ὁ ἀνάδοχος στὸ νεοφώτιστο, στὸ Αὐλωνάρι τῆς Εὐβοίας, «ἕνα ψωμί 3-4 ὀκάδες». Στὸ Πόντο «σουμαδοψώμ'» προσφέρουν οἱ γονεῖς τοῦ νέου κατὰ τὸν ἀρραβώνα στὴ μέλλουσα νύφη τους. «Πλουμισμένα μὲ μυγδαλόψυχες» εἶναι στὴ Λέσβο τὸ ψωμί πού δωρίζουν στοὺς νεόνυμφους. Μορφή ψωμιῶν ἔχουν τὰ ψωμιὰ πού δίνουν ὡς δῶρο οἱ ἀνάδοχοι στὴν Κορώνη στὰ βαφτιστήρια τους.

Ἄλλὰ καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον προσφέρεται τὸ ψωμί καθὼς καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον τὸ ἀντιμετωπίζουν αὐτοὶ πού τὸ δέχονται σὰν δῶρο εἶναι ἄξιος προσοχῆς. Πάνω σὲ δίσκο καὶ σκεπασμένο μὲ ὀλοκάθαρο κάλυμμα προσφέρουν τὰ ψωμιὰ στοὺς νεόνυμφους οἱ προσερχόμενοι στὸ γάμο στὴν Κάσο. Στὴν Κίμωλο, καθὼς εἶδαμε, αὐτοὶ πού δέχονται τὰ ψωμιὰ σὰν δῶρο τὰ τιμοῦν ξεχωρα. «Τὰ κρεμᾶνε μὲ μιά κορδέλα τὴν ὥρα τοῦ γλεντιοῦ ἀπὸ τὸ λαιμό τους». Ἐπομένως εἶναι δύσκολο νὰ προσφέρωνται γιὰ ἐμπορικούς λόγους ψωμιὰ πού εἶναι ἄφθονα, ποικίλα καὶ πολὺ φροντισμένα μὲ ποικίλματα. Δωρίζονται μὲ σεβασμὸ σὰν κάτι τὸ ἱερὸ καὶ ἀνάλογα ἀπολαμβάνουν τιμὴ ἀπὸ τοὺς ἀποδέκτες τους, πού τὰ ἐπιδεικνύουν καὶ τὰ προβάλλουν.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ προσφορὰ τοῦ ψωμιοῦ ὑπὸ μορφή δώρου δὲν ἀποκλείει καὶ κάποια οἰκονομικὴ ἐνίσχυση, ἀφοῦ μάλιστα ἔχομε νὰ κάμωμε μὲ ἀνθρώπους πού τὶς περισσότερες φορὲς κατορθώνουν μὲ μεγάλη δυσκολία νὰ ἐξασφαλίζουν καὶ τὰ στοιχειώδη ἀκόμη μέσα βιοπορισμοῦ.

1. Στὴ Νίσυρο κατὰ τὴν Πρωτοχρονιά καὶ τὸ Πάσχα οἱ χωρικοὶ δωρίζουν στὸν παπὰ ἕνα μεγάλο ψωμί. «Τὸ ψωμί ν-δοῦ παπᾶ» (Ἰ.Α. χφ. 700α, σ. 290).

R É S U M É

L' offrande du pain dans les rapports sociaux du peuple grec

par Angélos N. Deftéreas

L'auteur étudie l'usage populaire d'offrir ou d'échanger du pain, en guise de cadeau, dans les rapports sociaux en particulier à l'occasion d'un baptême d'un mariage, d'un enterrement, du départ ou du retour d'un émigré, pour la Noël, le jour de l'An, Pâques etc.

Les personnes qui offrent ou reçoivent le pain en cadeau sont l'enfant nouveau-né, la sage-femme, les parents, le parrain, les fiancés, le prêtre, les parents du mort, l'émigrant, les enfants qui chantent les «Kalanda» pour les grandes fêtes chrétiennes, etc.

Les pains qui sont offerts en cadeau ne sont pas en nombre fixe, mais de fabrication ou de forme particulière selon les circonstances, et leur offrande s'opère parfois selon une procédure spéciale. L'auteur affirme que l'offrande du pain a pour but de transmettre à celui qui le reçoit la force qu'il est supposé renfermer. C'est une manière de renforcer les liens qui unissent entre eux les membres de la société.